

Arhitekt Feri Novak v Le Corbusierovem ateljeju na *rue de Sèvres* 35 v Parizu

Bogo Zupančič

Članek se z naslovom navezuje na pariško obdobje arhitekta Ferija Novaka (1906–1959)¹, vendar se osredotoča tudi na njegova šolska in študijska leta. Nekoliko bolj podrobno sta predstavljeni prvo obdobje – čas šolanja, sprva na Stavbno rokodelski šoli (SRŠ)² in kasneje na Tehniški srednji šoli v Ljubljani (TSS)³, ki še ni bilo raziskano – ter tretje obdobje – čas izpopolnjevanja v Parizu. Z njima sem se že ukvarjal. Nekoliko manj popolno sta predstavljeni, prav zaradi pomanjkanja podatkov, drugo obdobje – čas študija na Dunaju na Akademiji za likovno umetnost (AdBK)⁴ – in četrto obdobje – čas študija na Tehniški visoki šoli (THS)⁵, prav tako na Dunaju. Vsa štiri obdobja so pomembna za razumevanje arhitektovega dela in pomena v Prekmurju, Sloveniji in Evropi.

Sl. 1: Arhitekt Feri Novak, 4. septembra 1941. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Sl. 2: Prednja stran vabila za razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* v Murski Soboti, razstavo sta oblikovala Primož Pislak in Matej Zorec, vabilo pa oblikovalec Primož Pislak. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Dvomi in dokazi

Nekateri slovenski umetnostni in arhitekturni zgodovinarji ter arhitekti v člankih omenjajo prekmurskega arhitekta Ferija Novaka v kontekstu slovenskih arhitektov, ki so se izpopolnjevali v ateljeju guruja moderne arhitekture Le Corbusiera in njegovega bratranca Piera Jeannereta v Parizu na *rue de Sèvres* 35 ali »35 S«.⁶ V člankih je (bilo) zapisanih več netočnosti glede števila arhitektov in časa njihovega bivanja v Parizu; zapisi so bili verjetno osnovani na ustnem izročilu in ob nepopolnem pregledu literature in večinoma brez navajanja virov. Maloštevilnim poznavalcem so bila znana nekatera dejstva,⁷ ki potrjujejo delovanje Ferija Novaka v ateljeju, čeprav o njem v črni knjigi,⁸ ki jo hrani ustanova Le Corbusier (FLC)⁹ v Parizu, ni prav nobenega zapisa. To je vnašalo nelagodje ali vsaj dvom pri navedbi arhitekta Ferija Novaka med slovenskimi arhitekti, povezanimi z arhitektom Le Corbusierom.

V času priprav na razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru* (Galerija Vžigalica, Ljubljana, 2007)¹⁰ mi je edini takrat še živeči slovenski (in tudi jugoslovanski) arhitekt, ki je delal v Le Corbusierovem ateljeju, Marko Župančič,¹¹ v pogovoru potrdil Novakovo prisotnost v pariškem ateljeju, vendar dokazov prav tako ni imel. Arhitekta Ferija Novaka sem tako na razstavi predstavil s krajšim tekstom, kar se je tudi obrestovalo – ena od obiskovalk me je opozorila na potrdilo, ki ga je hranila dr. Pavla Sedlaček Pajas iz Zagreba, sicer sestra Ferijeve žene dr. Mileve (Leice), doma iz Radencev.¹² Originalno potrdilo s podpisom arhitekta Le Corbusiera, ki mi ga je kmalu po srečanju na omenjeni razstavi dovolila preslikati ter uporabljati v znanstvenoraziskovalne namene, je neizpodbiten dokaz Novakove prisotnosti v ateljeju »35 S«.¹³ Arhitekt Feri Novak je bil torej tretji slovenski arhitekt ali peti Slovenec po vrsti (če dodamo še dva slovenska inženirja), ki je prestopil prag slavnega ateljeja v Parizu. Sledilo jim je še pet Plečnikovih diplomantov. Odkritje potrdila je bilo povod, da sem v sodelovanju AML in Pokrajinskim muzejem Murska sobota (PMMS) pripravil razstavo in predavanje *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* (Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2008).¹⁴

Posebnosti z roba

Prekmurski arhitekt Feri Novak ima med slovenskimi arhitekti, ki so delali v pariškem ateljeju »35 S«, posebno mesto. Ne vklaplja se v splošno, tipično podobo slovenskih arhitektov, ki so se odšli izpopolnjevati v sloviti pariški arhitekturni ateljeje večinoma iz Plečnikovega seminarja, takoj po končanem študiju na oddelku za arhitekturo Tehniške fakultete Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani (OzA TF UL)¹⁵ konec 1930-ih. Vodila jih je želja, da se seznanijo z modernimi dogajanjem v arhitekturi, saj jih je Plečnik učil predvsem klasičnih prvin in principov. Razen arhitektov Marjana Tepine in Edvarda Ravnikarja so vsi pridobili štipendijo francoske vlade za obdobje okoli 8 mesecev. Priporočila jim je napisal prof. Jože Plečnik, sicer ne ravno navdušen nad arhitektom Le Corbusierom in njegovimi funkcionalističnimi deli, ki jih je imel za hladne. Vzrok za podelitev štipendij francoske vlade (o njih so odločali v Beogradu) Plečnikovim diplomantom je iskati zelo verjetno v dejstvu, da je Plečnik odklanjal honorar za načrte in dela, povezana s kraljevo rezidenco na Bledu, kraljevo lovsko kočvo v Kamniški Bistrici itd. Na ta način so se mu želeli vsaj delno oddolžiti.

Prvi je na vrata pariškega »35 S« potrkal arhitekt Miroslav Oražem, ki je bil v ateljeju dvakrat, prvič krajše obdobje že aprila leta 1929 in drugič s francosko štipendijo v študijskem letu 1930/31. Sledili so mu francoski štipendisti Milan Sever (1933/34), Hrvoje Brnčič (1938/39), Jovan Krunic in Marko Župančič (oba 1939/40) ter brez štipendije Marjan Tepina (november 1938–junij 1939), Jovan Krunic (november 1938–sredina februarja 1939) in Edvard Ravnikar (sredina februarja 1939–začetek junija 1939). Poleg omenjenih, pri Plečniku izšolanih arhitektov so v atelje prišli še gradbeni inženir Janko Bleiweis, arhitekt Feri Novak in stavbenik gradbeni inženir Fran Tavčar. (Slednji je zaradi pomanjkanja podatkov precejšnja neznanka, njegova usoda pa je prav tako povezana z arhitektom Ferijem Novakom, kar bom pojasnil v nadaljevanju.)

Skratka, arhitekt Feri Novak je prišel v Pariz drugače kot ostali – z roba slovenskega etničnega ozemlja, iz odmaknjene Prekmurja, ki je bilo po prvi svetovni

vojni priključeno državi SHS, iz nekaj tisoč ljudi velike Murske Sobote, kjer je deloval kot mestni arhitekt po končanem študiju na AdBK na Dunaju pri prof. Petru Behrensu. Novak se je strokovno postopoma razvijal v svetu moderne arhitekture: od v modernizem usmerjenih učiteljev na TSŠ v Ljubljani, kot so bili konstruktivist Avgust Černigoj, arhitekta Herman Hus in Rado Kregar, do spoznanj pri arhitektu prof. Petru Behrensu na AdBK na Dunaju in na koncu do idej pri gururu funkcionalistične arhitekture Le Corbusieru v Parizu. Novak je bil vseskozi modernist, ostali slovenski arhitekti pa so naredili prehod od klasičnih osnov k moderni arhitekturi: na izpopolnjevanje v francosko metropolo so prihajali iz Plečnikovega seminarja, iz Tehnike, in prav vsi iz Ljubljane. Bili so iz (srednje) premožnih ljubljanskih družin in imeli praviloma štipendije francoske vlade. Arhitekt Feri Novak pa je izhajal iz skromnih razmer, iz robnega Prekmurja in bil brez štipendije. Preden preidem na izpopolnjevanje arhitekta Novaka v ateljeju »35 S«, je smiselno osvetliti nekatere poudarke iz njegovega življenja in dela pred od-/prihodom v Pariz.

Med Ljubljano, Dunajem, Mursko Soboto in Parizom ter ponovno Dunajem

1. obdobje: na Stavbno rokodelski šoli in Tehniški srednji šoli in Ljubljani

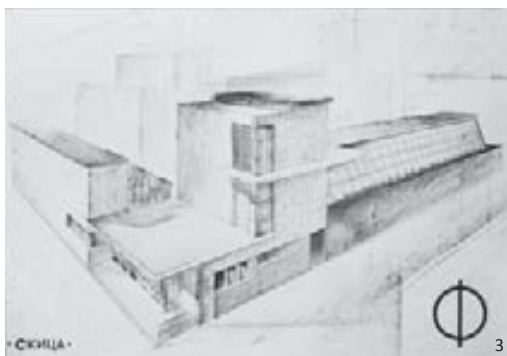
Po zelo zgodnji smrti očeta Jožeta se je mati Sidonija drugič poročila, za Novaka pa je skrbela babica Ana Vida, ki mu je izdatno pomagala v času šolanja in kasneje študija.¹⁶ Iz podatkov, objavljenih v Izvestjih TSŠ v Ljubljani, Spominski knjigi 1888–1938¹⁷ in iz arhivskega gradiva o TSŠ v ZAL, je mogoče bolje osvetliti Novakovo obdobje šolanja v Ljubljani 1924–1930.

Feri Novak se je po končani 4-razredni meščanski šoli v Murski Soboti vpisal na SRŠ v Ljubljani na pripravljalni tečaj (šolsko leto 1924/25) in obiskoval prvega (1925/26),¹⁸ drugega (1926/27) pa ni niti začel, ker se je prepisal v prvi letnik na arhitektonsko-gradbeni oddelek TSŠ v Ljubljani.¹⁹ V glavnem katalogu prvega tečaja SRŠ 1925/26 piše,²⁰ da je njegov materin jezik madžarski, vera pa rimokatoliška. Izvemo še, da je bil njegov oče, že pokojni, Jožef Novak zidarski mojster, mati Sidonija pa posestnica. Stanovali so v Murski Soboti 126. Počitniško in drugo prakso je opravljal v letih 1921–23 pri stricu Francu Novaku, zidarjem mojstru iz Dobrovnika; pri njem je leta 1924 tudi postal zidarski pomočnik in še naprej delal. Pouk na SRŠ se je zaključil že 31. marca, na TSŠ pa konec junija, počitniški čas je Novak zelo verjetno preživel ob zidar-skem delu po gradbiščih v Prekmurju.

V pripravljalnem tečaju SRŠ (1924/25) je bil njegov razrednik Ivan Žnidarčič, ki je poučeval prostoročno risanje, v prvem tečaju SRŠ (1925/26) pa inž. Rudolf Škof. V 1. letniku arhitektonsko-gradbenega oddelka TSŠ (1926/27) sta bila njegova razrednika učitelja matematike in fizike, najprej prof. Mihajlo Presl, ki ga je po upokojitvi konec aprila 1927 nadomestil suplent Miho Ribarič. V 2. letniku je bil njegov razrednik arhitekt asistent Herman Hus, v 3. pa najprej Hus, ki je medtem postal suplent, od 8. aprila 1929 dalje pa arhitekt prof. Rado Kregar, ki je ostal Novakov razrednik tudi v 4. letniku.

- 1 V uradnih slovenskih dokumentih je Feri Novak naveden kot Franc, v nemških pa kot Franz.
- 2 V nadaljevanju SRŠ.
- 3 V nadaljevanju TSŠ.
- 4 Nem. *Akademie der Bildenden Künste*, v nadaljevanju AdBK.
- 5 Nem. *Technische Hochschule*, v nadaljevanju THS.
- 6 Arhitekt Feri Novak je predstavljen v geslu avtorice Metke Hari v *Enciklopediji Slovenije* 8, Nos–Pli, 1994, str. 17, omenjen pa je tudi v geslu francosko-slovenski odnosi v *Enciklopediji Slovenije* 3, Eg–Hab, 1987, str. 146. V člankih ga omenjajo umetnostni zgodovinarji Stane Bernik, Damjan Prelovšek in drugi ter arhitekti Andrej Hrausky, Tine Kurent, Marjan Mušič itn.
- 7 Tu mislim na članek Franc ZADRAVEC: Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 106, pa tudi na kopije pariških pism arhitekta Ferija Novaka v Mursko Soboto, ohranjene v AML (danes MAO), ki jih je pridobila umetnostna zgodovinarica Metka Hari, in na navedbe arhitektke Tanje Borovšak v diplomski nalogi *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, FAAG Arhitektura 1992. Spoznanja slednje so bila objavljena v članku Arhitekt Franc (Feri) Novak, Ljubljana: *Arhitektov bilten* 117/118, oktober 1993, str. 48–55.
- 8 V Črno knjigo ali fr. *Livre noir*, ki jo hranijo v FLC v Parizu, so se vpisovali arhitekti, ki so delali pred drugo svetovno vojno v ateljeju Le Corbusiera in Pierra Jeannerata v Parizu na *rue de Sèvres* 35. Poleg datuma, šifre projekta ali projekta so se tudi podpisali, včasih sami, večkrat kdo drug v njihovem imenu. V obdobju, ko je delal v ateljeju arhitekt Feri Novak, ni nobenega vpisa, kar dokazuje, da vpisi niso bili redni. Pri prepisovanju podatkov in identifikaciji avtorjev iz črne knjige je prišlo kasneje do številnih napak, tako je denimo arhitekt Marko Zupančič identificiran kar dvakrat, enkrat kot Zupančič in drugič kot Zupo.
- 9 Fr. *Fondation Le Corbusier*, v nadaljevanju FLC.
- 10 Razstavo v galeriji Vžigalica na Trgu francoske revolucije v Ljubljani je pripravil Arhitekturni muzej Ljubljana (AML), danes Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO), v sodelovanju s Francoskim inštitutom Charles Nodier v Ljubljani, danes Francoski inštitut v Sloveniji, in Mestnim muzejem Ljubljana, danes Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML), z naslovom *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru*, katere kustos sem bil. Ob prisotnosti francoske veleposlanice v Sloveniji Chantal de Bourmont in ljubljanskega župana Zorana Jankovića je bila svečano odprta 29. maja, potem pa še vse do 20. junija 2007.
- 11 Z arhitektom Markom Zupančičem sem se leta 2006 in v začetku leta 2007 v okviru priprav na razstavo *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru* večkrat srečal. Žal takrat nisem dosti vedel o tematiki in mu nisem mogel zastavljati tehničnih vprašanj. Arhitekt Zupančič je umrl 24. aprila 2007, dober mesec pred odprtjem razstave.
- 12 Čeprav mi je dr. Pavla Sedlaček Pajas v telefonskem pogovoru obljubila, da bo potrdilo (fr. Certificat) darovala AML, se je premislila in napovedala, da ga namerava darovati nečaku svojega pokojnega moža.
- 13 Kopijo potrdila hranijo tudi v FLC v Parizu, vendar je brez podpisa arhitekta Le Corbusiera, kar mi je potrdila tudi Isabelle Godineau iz te ustanove v e-pismu oktobra 2016.
- 14 Odprtje razstave in predavanje sta bila 21. junija, razstava je bila na ogled do 7. septembra 2008.
- 15 V nadaljevanju Oza TF UL ali smiselno del te kratice.
- 16 To mi je v pogovoru potrdil sin prekmurskega stavbenika Štefana Mesariča, prav tako Štefan Mesarič, s katerim sem se nekajkrat srečal.
- 17 *Spominska knjiga 1888–1938*, Ljubljana: Državna tehniška srednja šola 1938.
- 18 *Izvestje 1924./1925*, Tehniška srednja šola v Ljubljani, Ljubljana: Tehniška srednja šola 1925, str. 41.
- 19 Za arhitektonsko-gradbeni oddelek TSŠ obstaja več različnih izrazov, kot so arhitektonsko-gradbeni odsek TSŠ, Višja stavbna šola in Gradbena srednja šola.
- 20 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 13., *Glavni katalog prvega tečaja stavbno-rokadelske šole 1925/26*, Franc Novak.

Sl. 3: Na perspektivni risbi stavbe je arhitekt Dragutin Fatur zapisal ime Černigoj. Vir: iz revije: *Arhitektura* 6, 1932, str. 175. Fatur je sicer želel nadaljevati konstruktivistično tradicijo Avgusta Černigoja na TSŠ v Ljubljani, vendar daleč od in brez karizme, ki jo je imel Černigoj.

Sl. 4: Avgust Černigoj, Avtoportret, 1939. Vir: iz knjige: *150 let fotografije na Slovenskem 1919–1945*, Ljubljana, Mestna galerija in Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 102.

Sl. 5: Stavba Stavbne rokodelske šole in Tehniške srednje šole na Aškerčevi cesti v Ljubljani. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv Ivana Šubica.

V 1. letniku je stanoval pri šolskem slugi Jakobu Železniku,²¹ torej kar na TSŠ na Aškerčevi cesti 9, v 2. in 3. letniku pri učitelju Viktorju Lapajnetu v sklopu vrtnega naselja hiš Stan in dom ob Tržaški cesti.²² V 4. letniku je živel pri uradniku tobačne tovarne Ivanu Antiču na Rimski cesti 7, torej v bližini TSŠ. Novak je od šestih let šolanja v Ljubljani kar 4 leta stanoval v prostorih TSŠ ali neposredni bližini.

TSŠ je bila blizu »Tehnike« ali TF UL na Aškerčevi cesti, kjer sta poučevala vsak v svojem seminarju arhitekta prof. Ivan Vurnik in uveljavljeni prof. Jože Plečnik. Med sosodnjima šolama je prišlo tudi do prenosa znanj, čeprav vpis dijakov TSŠ na OzA TF UL ni bil možen. Na TSŠ so poučevali tako Vurnikovi kot Plečnikovi diplomanti ter tudi profesorji, suplenti in asistenti, ki so končali študij arhitekture na Dunaju in v Pragi.²³ Skratka, učno osebje TSŠ je bilo iz vseh koncev nekdanjega avstro-ogrskega cesarstva, v novoustanovljeni državi SHS, kasneje kraljevini Jugoslaviji, so bili močno prisotni (jugo)slovanstvo, francoski vpliv, ruski emigranti itn.

Iz ohranjenih spričeval je sklepati,²⁴ da je bil Novak dober v strokovnih predmetih in pri obvezni počitniški praksi, manj pa v matematiki, fiziki, nekaterih manj pomembnih strokovnih predmetih in jezikih, tudi francoščini.

Navedimo nekaj dejstev iz tistega obdobja, ki bi bila zanimiva za strokovno formiranje Ferija Novaka. Ko je obiskoval pripravljalni tečaj SRŠ, je bil Novakov učitelj prostoročnega risanja Ivan Žnidarčič, njegov asistent pa nihče drug kot slikar Avgust Černigoj (k njemu se bom še povrnil). Tehnično risanje in projekcijski nauk je poučeval Ernest Cigoj, sicer predmetni učitelj za pohištveno in stavbno mizarstvo. Med Novakovimi učitelji v 1. tečaju SRŠ (1925/26) zasledimo arhitekta Dragotina Faturja (stavbno oblikoslovje, gradivoznanstvo), Stanislava Rohrmana (stavbno oblikoslovje), Hermana Husa (stavbno oblikoslovje), Otona Grebenca (prostoročno risanje), Ivana Žnidarčiča (tehnično risanje in projekcijski nauk) ... »V decembru 1925. in januarju 1926. je imel prof. ing. arch. Kregar Rado za učence (učenke) zavoda vrsto predavanj o mednarodni razstavi dekorativne umetnosti v Parizu in posebej o jugoslovanski obrtni umetnosti in o naši udeležbi na

razstavi v Parizu.«²⁵ Takrat je bil Novak gotovo v Ljubljani in morda je predavanja obiskoval. Marca 1926 je bila v Ljubljani 2. razstava arhitekture in časnik *Jutro*²⁶ je objavil govor arhitekta Rada Kregarja.²⁷ Razstavljali so prof. Kregar, njegov asistent Ivo Spinčič in njegovi dijaki višje stavbne šole TSŠ v Ljubljani. Septembra 1926 so na velesejmu v paviljonu K v okviru razstave *Upodablajoča umetnost*²⁸ razstavljali štirje arhitekti: Fatur, Kregar, Hus, Spinčič. Leta 1927 so na velesejmu razstavljali arhitekti v nekoliko spremenjeni zasedbi: Fatur, Hus, Spinčič, Šubic. V 1. letniku (1926/27) je bil asistent pri predmetih nadzemno stavbarstvo ter stavbno risanje in risanje osnutkov arhitekt Herman Hus, prostoročno risanje pa je Novaka vse do 4. letnika učil slikar Anton Gojmir Kos. Od 25. februarja do 11. marca 1928 je bila v Jakopičevem paviljonu »Razstava čsl. (češkoslovaškega, op. p.) stavbarstva«.²⁹ Istega leta je bila na velesejmu razstava *Slovenska moderna umetnost* 1918/28. V 2. letniku (1927/28) je bil učitelj pri predmetih nadzemno stavbarstvo ter stavbno risanje in risanje osnutkov prav tako arhitekt, tedaj že suplent, Herman Hus. V 3. letniku je v 2. polletju oziroma od 8. aprila 1929 naprej Husa zamenjal prof. Rado Kregar, ki je Husa nadomestil tudi pri predmetu stavbno oblikoslovje in nauk o slogih. Kregar je bil Novakov učitelj pri že navedenih dveh strokovnih predmetih tudi v 4. letniku (1929/30), predmet stavbno oblikoslovje in nauk o slogih pa je prevzel arhitekt suplent Miroslav Kos.

Med Novakovimi učitelji bi izpostavil honorarno nastavljenega asistenta pri prostoročnem risanju v pripravljalnem tečaju SRŠ slikarja Avgusta Černigoja, potem arhitekta asistenta oz. suplenta Hermana Husa³⁰ in arhitekta prof. Rada Kregarja.³¹ Zanimivo bi bilo vedeti, ali je Novak ohranil stike z učitelji na TSŠ, denimo Husom, Kregarjem, Faturjem, Rohrmanom in Kosom, tudi kasneje. To bi bilo mogoče razbrati iz korespondence, ki pa očitno ni ohranjena in/ali javno dostopna!

Edini Slovenec na nemški šoli Bauhaus v Weimarju je bil slikar Avgust Černigoj. Černigoj je bil od 14. februarja do 30. junija 1925, torej kratko obdobje, asistent na SRŠ in TSŠ.³² Kakšen je bil osebni stik med Černigojem in Novakom, ne vemo, je bil pa vsekakor v časovnem oziru kratek, torej le slab mesec in pol, saj je bilo

Novakovo tečajno spričevalo na SRŠ napisano že 27. marca 1925. Vendar je tudi kratko srečanje lahko pomembno! Ravnatelj TSŠ Jožef Reiser je konec avgusta 1925, torej tik preden se je Novak vpisal v 1. tečaj SRŠ, slikarja Avgusta Černigoja prijavil policiji zaradi komunističnega časopisa, naslovljenega na Černigoja na TSŠ, in mu ni želel podaljšati honorarnega dela na SRŠ in TSŠ. Černigoj je zato moral zapustiti Ljubljano in se vrniti v rodni Trst, kjer je nadaljeval delo in se razvil v vodilno osebnost t. i. tržaškega konstruktivizma. Černigoj je na TSŠ navdušil nekatere učence, kot so Ivo Spinčič, Jože Mesar, Jože Šenk, Zorko Lah idr., za avantgardne ideje in delovanje. Po prihodu iz šole Bauhaus v Ljubljano leta 1924 je avgusta organiziral razstavo v telovadnici TSŠ z dovoljenjem ravnatelja inž. Lea Novaka in imel zasebno arhitekturno šolo v prostorih nekdanje gostilne Za gradom 3. Naslednje leto (1925) pa je imel od 5. do 19. julija razstavo v Jakopičevem paviljonu. Ker sta bili obe razstavi med šolskimi počitnicami, lahko domnevamo, da si jih Feri Novak ni ogledal, je pa o njih gotovo kaj slišal. Avantgardni duh Černigoja in posledično šole Bauhaus, ki je vznemiril ljubljanske umetniške kroge, je bil gotovo ali vsaj zelo verjetno navzoč na TSŠ v času šolanja Ferija Novaka. O avantgardi, o konstruktivizmu slikarju Avgustu Černigoju in njegovih privržencih, reviji *Tank* in tržaškem konstruktivizmu so podrobno pisali številni umetnostni zgodovinarji.³³ Opisali so njihov pomen s poudarkom, da je treba odločno, tudi revolucionarno, če bi bilo to nujno, pomesti s staro navlako v družbi in umetnosti ter vse začeti znova ... V reviji *Tank*, prvo številko je izdal Ferdo Delak 30. oktobra 1927, so navedeni med uglednimi imeni tudi slovenski arhitekti Dragotin Fatur, Herman Hus, Ivo Spinčič, Ivan Poljak, Zorko Lah, tudi Rado Kregar.

S kom se je Novak v času šolanja na SRŠ in TSŠ družil, katere razstave je obiskal v sklopu šolskih ekskurzij, zasebno ali s prijatelji, kaj ga je privlačevalo in/ali vplivalo na njegov osebnostno-strokovni razvoj, ob pomanjkanju podatkov in pričevalcev danes težko potrdimo. Lahko pa marsikaj sklepamo! Med njegovimi sošolci bi omenil kasnejšega akademskega slikarja Karla Jakoba.³⁴ Ali je imel Novak stike z arhitektoma Ivom Spinčičem in Jožetom Mesarjem, ni znano. Na AdBK pri prof. Petru Behrensu sta že pred Novakom študirala Spinčič (vpisal se je 1922) in Mesar (1925) s TSŠ. Novak je poleti leta 1930 zaključil šolanje na arhitektonsko-gradbenem oddelku TSŠ z dobrim uspehom.³⁵ Leto kasneje pa sta Spinčič in Mesar izdala knjigo *Stanovanje*, v kateri sta priredila Le Corbusierov manifest s petimi točkami funkcionalistične arhitekture iz leta 1927.

Novak tudi ni bil edini dijak s TSŠ, ki se je izpopolnjeval pri Le Corbusieru. Pred njim je delal v ateljeju arhitekt Milan Sever (1904–1962), ki je po končani TSŠ (1923) opravil maturo še na ljubljanski realki (1928) in se vpisal na Oza TF v Plečnikov seminar, diplomiral pri njem in v študijskem letu 1933/34 s francosko študentsko odšel na izpopolnjevanje v Pariz. Prav tako kot Sever se tudi Novak po končani TSŠ ni mogel vpisati na Tehniko ali Oza TF UL, saj so se nanjo lahko vpisali samo tisti, ki so končali realko ali klasično gimnazijo. Odločitev za nadaljevanje študija na dunajski AdBK tako ni bila težka.

- 21 Najprej je naveden kot uslužbenec, potem kot šolski sluga in nato kot strojnik na TSŠ v Ljubljani.
- 22 Več o vrtni koloniji hiš, stanovanjski zadrugi, graditeljih in stanovalcih je mogoče prebrati v: Bogo ZUPANČIČ, *Večerna sonata na Idrijski ulici (Usode ljubljanskih stavb in ljudi 49–72)*, Ljubljana: KUD Polis 2007, str. 28–33.
- 23 Denimo prof. Rado Kregar na THS in njegov asistent Ivo Spinčič na AdBK ter prof. Rudolf Treo, ki pa študija arhitekture pri prof. Ottu Wagnerju na AdBK ni končal. Arhitekt Vladimir Šubic je študij arhitekture končal na nemški TVŠ v Pragi in bil suplent na TSŠ do sredine aprila 1926.
- 24 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 9, 13, 20, Franc Novak.
- 25 *Izvestje 1925./1926.*, str. 15.
- 26 Naša novejša arhitektura, Ljubljana: *Jutro VII*, 69, 25. marec 1926, str. 11.
- 27 Kregar v tem govoru poudarja prenos znanj arhitektov prof. Plečnika in prof. Vurnika preko njihovih diplomantov, ki so začeli poučevati na TSŠ, kot tudi pomen konstruktivista Avgusta Černigoja ter prvega učenca TSŠ Iva Spinčiča, ki je končal na dunajski AdBK študij pri prof. Behrensu, za katerega Kregar pravi, da je krenil v konstruktivistično smer in smer moderne arhitekture.
- 28 Ljubljana v jeseni, Ljubljana: *Slovenski narod LIX*, 201, 5. september 1926, str. 3.
- 29 V. Š., Ob razstavi čl. stavbarstva v Ljubljani, Ljubljana: *Jutro IX*, 50, 28. februar 1928, str. 10.
- 30 Arhitekt Herman Hus (1896–1960) je diplomiral leta 1927 pri prof. Ivanu Vurniku, čeprav je bil sprva Plečnikov študent. Husov opus je obsežen in raznolik ter obsega natečajne projekte, izvedena dela, publicistično, razstavno in pedagoško dejavnost. Ukvarjal se je z oblikovanjem, arhitekturo in urbanizmom, specializiral pa se je za gradbeno akustiko. Med izvedenimi deli arhitekta Husa v času šolanja Ferija Novaka na TSŠ, torej do poletja 1930, bi izpostavil Mestno kopališče na Felberjevem (Mariborskem) otoku, osnovno in meščansko šola v Škofji Loki, hotel Stara pošta v Kranju, Park hotel na Bledu, hotel Jekler na Bledu, Kazino na Bledu, grajsko kopališče na Bledu, mladinski dom z gledališčem in cerkvijo v Bratislavi itn.
- 31 Arhitekt Rado Kregar (1893–1962) je diplomiral leta 1913 na dunajski THS. Uspešen je bil na natečajih, izvršil je več večjih projektov, kot denimo leta 1921, ko je zasnoval in zvedel ljubljanski velesaj skupaj z arh. Josipom Costaperario, in hotel Miklič v Ljubljani, ukvarjal se je s scenografijo, gledališko kritiko, arhitekturno teorijo in publicistiko. Leta 1925 se je s sceničnimi osnutki udeležil mednarodne razstave dekorativne umetnosti v Parizu, o kateri je imel več predavanj. Poučeval je na umetniški šoli Probeta, TSŠ ter napisal več knjig. Njegov obsežen in raznolik opus še ni bil celovito predstavljen in ovrednoten. Kregar se je zavzel, da honorarno zaposlijo A. Černigoja na TSŠ v Ljubljani.
- 32 SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 141, *Učno osebje Č-F*, (Černigoj). Dopis z dne 1. aprila 1925: Černigoj je bil asistent 8 ur tedensko pri prof. Žnidarčiču na SRŠ v okviru pripravljalnega tečaja (sic!, op. p.) in 3 ure tedensko na Višji stavbni šoli in prvem letniku TSŠ, 2 uri tedensko je bil asistent pri prof. Kregarju v drugem letniku Višje stavbne šole TSŠ in 4 ure prav tako pri Kregarju v četrtem letniku.
- 33 Peter KRČIČ, *Slovenski konstruktivizem in njegovi evropski okviri*, Maribor: Založba Obzorja 1989; Stane BERNIK et al., *Tank! Slovenska zgodovinska avantgarda*, Ljubljana: Moderna galerija 1998.
- 34 Slikar Karel Jakob (1908–1981) je bil doma iz prekmurske vasi Lipovci. Akademijo za likovno umetnost je končal leta 1936 v Zagrebu, kjer sta ga navduševala prof. Ljubo Babić in prof. Marin Tartaglia.
- 35 Na seznamu absolventov TSŠ, ki so leta 1930 zaključili arhitektonsko-gradbeni odsek, so: 1) Breznik Dušan, 1910, Ljubljana, 2) Cimperman Avgust, 1907, Ljubljana, 3) Gregorič Milan, 1909, Ljubljana, 4) Hilbert Kamil, 1908, Ljubljana, 5) Jakob Karel, 1908, Lipovci, Prekmurje, 6) Kastelic Franc, 1907, Ljubljana, 7) Kurnik Mihael, 1910, Pristava pri Tržiču, 8) Lužar Ladislav, 1908, Izlake, 9) Magister Vinko, 1907, Ljubljana, 10) Novak Franc, 1906, Murska Sobota, 11) Potokar Minka, 1909, Velika Račna pri Ljubljani, 12) Ravninar Vladimir, 1908, Domžale, 13) Rebec Zofija, 1908, Zdravščina, 14) Rozman Franc, 1909, Ljubljana, 15) Rudolf Milan, 1910, Ljubljana, 16) Segvič Ida, 1908, Drniš, 17) Slamič Herman, 1906, Podgora pri Gorici, 18) Sršen Ivan, 1911, Radomlje, 19) Steska Vanda, 1909, Kranj, 20) Thon Josip, 1907, Brčko, 21) Žužek Pij, 1908, Kamnik. Povzeto iz *Spominske knjige 1888–1938*, 1938, str. 148.

6

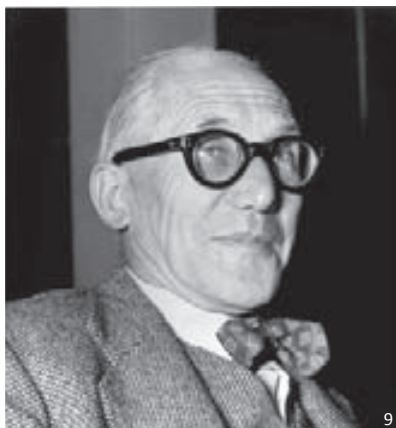

7

8

Sl. 6: Arhitekt Herman Hus, suplent, Novakov razrednik 1926/27 in 1927/28 na TSŠ v Ljubljani. Vir: SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 156, Uslužbeni listi A–Ž, Herman Hus.
Sl. 7: Arhitekt Rado Kregar, profesor, Novakov razrednik 1929/30 na TSŠ v Ljubljani. Vir: iz kartografske in slikovne zbirke NUK.
Sl. 8: Arhitekt prof. Peter Behrens. Vir: iz zasebne zbirke, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

9

10

11

2. obdobje: študent AdBK na Dunaju in mestni arhitekt v Murski Soboti

Podrobno se z dunajskim študijskim obdobjem arhitekta Ferija Novaka nisem ukvarjal, sem pa prebral in pregledal diplomsko nalogo arhitektke Tanje Borovšak.³⁶ Prav tako sem bil med pripravo že omenjene razstave *Plečnikovi študenti pri Le Corbusieru in arhitekt Feri Novak* v stiku z dr. Ferdinandom Gutchijem iz dunajskega univerzitetnega arhiva AdBK, ki mi je posredoval podatke o študijskem obdobju Ferija Novaka.

Feri Novak je v šestih semestrih študija v mojstrski delavnici arhitekta prof. Petra Behrensa na AdBK projektiral bolnišnico za Mursko Soboto, turistični hotel z žičnico v Raxalpu pri Dunaju, Univerzitetni trg in Borzo za Beograd (natečajni projekt), stanovanjski objekt za železničarje v Sarajevu³⁷ ter zazidalni načrt za Kahlenberg na Dunaju, kar je vse navedeno v Novakovi osebni mapi, ki jo hrani arhiv AdBK na Dunaju. Kot diplomsko izpitno delo je projektiral večnamensko dvorano gledališče, ki je lahko tudi kino ali koncertna hiša. Med študijem na Dunaju je Novak zasnoval v Murski Soboti tri vile: Hirshl/Keršovan (1931), Vučak (1932) in Koltaj (1933), s katerimi je opozoril nase in na modernistične tendence v svetu, ki jih je začel prenašati v rodno okolje. S honorarji, ki jih je dobil za zasnove soboških vil, arhitekturnih načrtov in za izvedena dela, si je gotovo pomagal pri plačilu študija in stroških bivanja.

V članku *Franc Novak o Vorancu*³⁸ izvemo marsikaj zanimivega o Novakovem dunajskem študijskem obdobju. Stanoval je skupaj s Prekmurcem Janezom Titanom, študentom medicine. Novak je bil skromen, resen in preudaren človek, ki »si je kot študent osvojil marksistično družbeno in svetovnonazorsko miselnost«. Krajši čas sta v stanovanju skrivala revolucionarja in kasnejšega pisatelja Prežihovega Voranca/Lovra Kuharja. V njuno stanovanje ga je bil napotil ali Boris Kidrič ali Vito Kraigher, s katerim sta se dobro poznala, ali Krejačič,³⁹ ki je prav tako pred tem nekaj časa živel v njenem stanovanju in je študiral arhitekturo. Novak v članku izjavi, »da še danes čuva njegovo knjigo o socialističnem urbanizmu«.

Med študijem na AdBK se je Novak udeležil skupaj s prof. Behrensom in njegovimi študent(kam)i ekskurzije v Prago, kar dokazuje objavljena fotografija v diplomu Tanje Borovšak. Po končani AdBK se je vrnil v Mursko Soboto, nato odšel na služenje vojaškega roka in po vrnitvi dobil službo mestnega arhitekta v Murski Soboti. Z deli, ki jih je zasnoval v Murski Soboti, je močno spremenil značaj kraja, ga moderniziral, mu dal nove vsebine. Tako se je težišče/središče iz večje in bolj razvite Lendave, ki leži tik ob madžarski meji, premaknilo proti sredini Prekmurja. Po njegovih načrtih so zgradili objekte, kot so kopališče (1934/35), Delavski dom (1936), ploščad pred soboškim gradom (1937) in drugo. To dogajanje je podrobno opisala umetnostna zgodovinarica Metka Hari v članku *Oris urbanističnega*

Sl. 9: Arhitekt Le Corbusier. Vir: iz Fondation Le Corbusier v Parizu, ©ADAGP.

Sl. 10: Nekdanji samostanski hodnik na *rue de Sevres* 35 v Parizu, kjer sta imela Le Corbusier in njegov bratranec Pierre Jeannerete atelje, fotografija posneta leta 1938 ali 1939, foto Marjan Tepina. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Marjana Tepina.

Sl. 11: Načrt *Tete du Pont de St. Cloud* v Boulogne pri Parizu. Vir: iz Fondation Le Corbusier v Parizu, ©ADAGP.

Sl. 12: Kopija prijavnice Franca Novaka v Parizu. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

razvoja Murske Sobote,⁴⁰ kjer pravi: »Že na Dunaju se je spoznal s takrat izredno popularno atensko konvencijo in ciamovskim urbanizmom, ki je v tem času veljal za najbolj napredno in humano urejanje človekovega življenjskega procesa in okolja. Prvi urbanistični načrt za Mursko Soboto je začel izdelovati in uresničevati že leta 1932. Iz delno ohranjenega načrta kot tudi iz obstoječe pozidave lahko razberemo, da je Novak poskušal dokaj razkrojeno soboško naselje urediti s pomočjo coniranja.« Zapisano v nadaljevanju tudi predstavi in smiselno razloži, vendar vse brez slikovnega gradiva ter brez navajanja virov in literature.

Kaj je Novaka vodilo in pritegnilo, da se je v tistem obdobju odločil za študijsko izpopolnjevanje v Parizu, lahko samo uginamo. Mogoče ga je nad arhitektom Le Corbusierom navdušil prav prof. Behrens? Le Corbusier se je namreč dobrih pet mesecev (oktober 1910–marec 1911) izpopolnjeval pri Behrensu v Berlinu. Po drugi strani je imel prav takrat v francoski prestolnici prijatelje in znance še iz dunajskega študijskega obdobja, kot so bili Titan, Kraigher, Kidrič in tudi Voranc. V tem času je po moji oceni končeval tudi Sedlačkovo vilo v Radencih,⁴¹ kar mu je dajalo finančno stabilnost, v delu pa je imel načrte za hišo dr. Šerbca v Murski Soboti.

3. obdobje: v ateljeju rue de Sèvres 35 v Parizu

Vprašujem se, kako je Feri Novak prišel v atelje, koliko časa je bil v njem, kaj je v njem risal, s kom se je družil v ateljeju in izven njega, ali se je osebno srečal z arhitektom Le Corbusierom?

Med delovanjem v ateljeju »35 S« je Novak bival na rue Claude Bernard 90. Vstop v atelje arhitektov Le Corbusiera in njegovega bratranca Pierra Jeannereta mu je »izposloval« Vito Kraigher,⁴² nad vse vplivna politična osebnost.⁴³ Novak se je znašel v Parizu v zanimivi družbi slovenskih intelektualcev in revolucionarjev, ki jih je večinoma poznal. Arhitekt Feri Novak v Zadravčevem članku pravi: »Vstop v delavnico znamenitega francoskega arhitekta mi je izposloval Vito Kraigher, ki je tačas živel v Parizu s svojo ženo Emico. V Parizu je bil tudi Boris Kidrič z ženo, dalje precej levo usmerjeni sin bana Serneca (katoliški župnik), inž. Tavčar z ženo (delal je v Le Corbusierovem ateljeju), inž. Gostiša in drugi. Največkrat smo se sestajali Kraigher, Kidrič, Tavčar in jaz. Z Vorancem in Titanom pa smo se dobili vsaj dvakrat na teden.«⁴⁴

Novak je v ateljeju pri Le Corbusieru delal dobre tri mesece (11. april–21. julij 1938). Čeprav je v potrdilu navedeno, da je delal v obdobju april–julij 1938, lahko na podlagi datacije potrdila in pisma g. Šerbcu čas njegovega delovanja dokaj natančno opredelimo. Delal je na več projektih, v potrdilu sta navedena samo dva. Vsebinska potrdila,⁴⁵ ki ga hrani ali ga je hranila dr. Pavla Sedlaček Pajas v Zagrebu, se glasi: »Potrjujem, da je bil g. Franc Novak, jugoslovanski arhitekt zaposlen v naši delavnici od meseca aprila do meseca julija 1938. Sodeloval je pri raznih tekočih proučevanjih /most St. Cloud v Boulogne-u, urbanizacija mesta Alger-a, itd. / G. Novak nam je nudil svoje sodelovanje vestno ter obžalujemo, da kratek čas, ki ga je pri nas preživel, nam ni dopustil uporabiti še nadalje vse njegove sposobnosti. Za gg. Le Corbusier in P. Jeanneret«⁴⁶

V času 29. 11. 1937–3. 7. 1938 ni bilo v črni knjigi ateljeja nobenega vpisa, zato ni pričakovati, da bi med vpisanimi zasledili Novaka. Pomagamo si lahko s ohranjenimi pismi,⁴⁷ ki jih je pošiljal iz Pariza v Prekmurje. Iz pisma naročniku hiše v Murski Soboti, živinozdravniku dr. Šerbcu (15. 4. 1938), zveemo: »Že od ponedeljka [11. aprila 1938, op. p.] delam pri Corbusieru in sem na oddelku za Regulacijo. Če se bo uresničilo, da dobi Corbusier regulacijo Alžira imam precej šans, da pridem dol. Zdaj delam na regulacijskem Bois de Boulogne v Parizu.« Nekaj podatkov (verjetno gre za ustno izročilo) o projektih, na katerih je Novak delal pri Le Corbusieru, lahko dobimo še v nekrologu Francu Novaku, ki ga je napisal arhitekt prof. Marjan Mušič v reviji *Arhitekt*⁴⁸: »Po odsluženju vojske je postal pogodbeni arhitekt soboške občine in med 1934. in 1938. letom so nastali njegovi prvi večji načrti. Pozneje je odšel v Pariz in je delal leto dni v ateljeju Le Corbusiera [pravilno je nekaj mesecev, op. p.] na načrtih za Alžir in za most v St. Cloudu v Boulogneu v izpričano zadovoljstvo in s polnim priznanjem velikega arhitekta.« V FLC v Parizu obstaja več knjig z dokumentiranimi projekti.⁴⁹ V štirinajsti knjigi je v poglavju *Aménagement de la tête du pont du Saint-Cloud, Boulogne-sur-Seine* med 63 načrti gotovo kakšen, ki ga je narisal Feri Novak, vendar je ugotavljanje avtorstva zapleteno, saj načrti niso podpisani.

Med bivanjem v Parizu je Novak ob delu v ateljeju načrtoval hišo Šerbec v Murski Soboti, kar dokazujejo ohranjena pisma. Hiša je že za časa gradnje pritegnila veliko pozornost mimoidočih, kar je očitno iz notice v časopisu *Murska krajina*.⁵⁰ Hiša na kolih, kot so jo poimenovali, ima vse značilnosti Le Corbusierove arhitekture in vsebuje pet načel moderne arhitekture. Še več, močno spominja na njegovo hišo Cook v Boulogne pri Parizu (1926), ki jo je Novak moral videti, saj

12

36 Tanja Borovšak, *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, diplomatska naloga, mentorja prof. dr. Fedja Košir in doc. Črtomir Mihelj, Ljubljana: FAAG Arhitektura 1992. V diplomu je objavljenih nekaj fotografij iz dunajskega obdobja in nekaj fotografij indeksa, vendar brez navedbe viri.

37 Na natečaju za idejne skice kolonije Črni vrh, zadruga državnih železniških uslužbenecv za preskrbo s stanovanji v Sarajevu, je skupaj z arhitektom Danilom Kocijanom prejel za projekt pod geslom 17.777 tretjo nagrado. Cf. A. N., Natečajni, Zagreb: *Građevinski vjesnik* II, 4, april 1933, str. 62. Natečajni projekt 17777 je objavljen v diplomski nalogi Tanje Borovšak, *Arhitekt Franc Novak 1906–1959, Življenje in delo*, Ljubljana: FAGG Arhitektura 1992, str. 180–183, vendar avtorica zaradi pomanjkanja podatkov ne ve, za kakšen projekt gre.

38 Franc ZADRAVEC, Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 105–108.

39 Krejačiča med študenti arhitekture na THS v obdobju 1926–1935 ni, kar mi je sporočil vodja arhiva THS na Dunaju dr. Paulus Ebner. Zelo verjetno je, da se je Krejačič pretvarjal, da študira arhitekturo.

40 Metka HARI, Oris urbanističnega razvoja Murske Sobote, Ljubljana: *Sinteza* 91, 92, 93, 94 / 1992, str. 151.

41 Kdaj in kje se je spoznal s hčerko dr. Sedlačka, mi ni znano, se je pa verjetno enkrat v tem obdobju. Poroka z Milevo Sedlaček mu je še povečala osebni ugled in napredovanje v družbenem okolju.

42 Irena MRVIČ, Kraigher, Vito, *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana: Mladinska knjiga 1991, str. 360: Kraigher je v šolskem letu 1937/38 kot štipendist francoske vlade živel v Parizu, kjer se je družil z Lovrom Kuharjem, Borisom in Zdenko Kidrič.

43 Dr. Vito Kraigher (1911–1945) je bil pravnik, štipendijo francoske vlade za študij v Parizu je dobil na podlagi sodelovanja v reviji *Sodobnost* s posredovanjem dr. Jožeta Vilfana, dr. Dolfeta Vogelnika in Frana Petreta. Med drugo svetovno vojno je bil eden najpomembnejših voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji z visokim položajem v varnostno-obveščevalni službi.

44 Franc ZADRAVEC, Franc Novak o Vorancu, *Prežihov zbornik*, Maribor: Založba Obzorja 1957, str. 106.

45 Potrdilo ateljeja Le Corbusier & Pierre Jeanneret, Pariz, 21. julij 1938, zasebna last, Zagreb: »Il a collaboré à diverses études en cours (Tête du Pont de St-Cloud à Boulogne, Urbanisation d'Alger, etc.).«

46 Potrdilo je prevedel sodni tolmač Branko Vadnal iz Murske Sobote 18. septembra 1951.

47 V MAO (nekdanj AML) se je po zaslugi umetnostne zgodovinarke Metke Hari ohranilo 7 kopij pisem arhitekta Ferija Novaka, naslovljenih na dr. Šerbca v Murski Soboti, iz leta 1938. Domnevam, da je bilo tovrstne korespondence, ki bi lahko bolj podrobno osvetlila nekatere etape Novakovega življenja in dela, veliko, vendar je najverjetneje ali v zasebnih arhivih ali izgubljena.

48 Marjan MUŠIČ, Arhitekt Franc Novak (16. X. 1906–18. XII. 1959), Ljubljana: *Arhitekt* 1/1960, str. 2.

49 LE CORBUSIER, *Buildings and Projects, 1937–1942*, XIV, Pariz: Garland Publishing and Fondation Le Corbusier, str. 269–304.

50 Stanovanjsko poslopje dr. Šerbca, Murska Sobotna: *Murska krajina* V, 47, 20. november 1938, str. 2.

13

je v bližini most *St-Cloud*, tam pa je sodeloval pri ureditvi trga. Prva je to povezavo izpostavila Tanja Borovšak v že omenjeni diplomski nalogi.

Ali sta se in kaj, če sploh, Novak in Le Corbusier pogovarjala, denimo o Behrensu ali kakšnem projektu, verjetno ne bomo zvedeli nikoli. Vprašanje je tudi, ali se je Novak z Le Corbusierom osebno srečal in/ali je podpis na Novakovem potrdilu preskrbel njegov bratranec Pierre Jeanneret. Morebitno vljudnostno srečanje bi po moji oceni Novak z velikim ponosom kje zapisal ali vsaj omenil.

Arhitekt Feri Novak je pomemben tudi zaradi edinega zapisa o stavbeniku gradbenem inženirju Franu Tavčarju, ki potrjuje njegovo prisotnost v Le Corbusierovem ateljeju. Sicer se o Tavčarju in njegovi vlogi v slovenski moderni arhitekturi ne ve dosti (gl. citat z op. 44).

Kdo so bili arhitekti, ki so risali v ateljeju »35 S« istočasno kot arhitekt Feri Novak, ob dejstvu, da ni nihče iz tega obdobja zapisan v črno knjigo ateljeja ali kakorkoli omenjen v Novakovi korespondenci, bo težko ugotoviti. Tuje sodelavce oz. kolege prepoznamo in razvrstimo na podlagi seznama *Repertoire des collaborateurs de Le Corbusier ayant travaillé à l'atelier 35 Rue de Sèvres ainsi qu'aux travaux à l'étranger*,⁵¹ seznamu v reviji AA iz leta 1948,⁵² seznamu na začetku knjige *Le Corbusier 1910–65*,⁵³ ki je posvečena *a ceux qui ont aidé, 35, rue de Sèvres*, in predvsem črni knjigi ateljeja, kamor so vpisovali projekte, jih datirali in se vanjo, bolj ali manj redno, tudi podpisovali. Nedvomno je bilo v ateljeju *rue de Sevres 35* zelo živahno, mladi arhitekti in študenti so vanj prihajali iz vsega sveta, od Japonske do Južne Amerike, od Združenih držav Amerike do Sovjetske zveze, največ pa jih je bilo iz Evrope. Črna knjiga ateljeja nedvomno ni popolna kot tudi sezname ne. Nekaj imen manjka, nekatera so napačno zapisana ali samo s priimkom, ponekod niso napisane države ali nacionalnost sodelavcev, nekatere arhitekta je zaradi sredin in mešane nacionalnosti težko opredeliti, spet pri drugih ni navedeno obdobje, ko so delali v ateljeju.

V *Repertoire* je navedenih okoli 300 arhitektov in drugih, ki so delali v ateljeju v obdobju 1924–1965. Med letoma 1924–1940, torej preden sta ga Le Corbusier in njegov bratranec zaradi druge svetovne vojne zaprla, je v njem delalo okoli 150 arhitektov. Največ je bilo Švicarjev (okoli 25 ali raje več), sledijo Francozi (okoli 20 ali več), na tretjem mestu so Jugoslovani – teh je bilo 16, kar predstavlja dobro desetino vseh, ki so delali v ateljeju pred drugo svetovno vojno, vendar vsi niso navedeni v omenjenih seznamih. Tako ni sledu o Feriju Novaku, Janku Bleiweisu, Franu Tavčarju, pogosto pa se omenja H. Sedlak, ki pa gotovo ni bil jugoslovanski in/ali slovenski arhitekt, ampak verjetno ruski, zato morajo biti podatki le približni.

4. obdobje: na Tehniški visoki šoli na Dunaju

Delo v ateljeju in tudi sama osebnost arhitekta Le Corbusiera sta močno vplivala na nadaljnje delovanje mladega, že pred pariškim obdobjem uveljavljenega prekmurskega arhitekta. Tako kot se je Le Corbusier ukvarjal z oblikovanjem, arhitekturo, urbanizmom in publicistiko, lahko vse te dejavnosti zasledimo tudi pri Novaku. Med Novakovimi strokovnimi članki iz

tega obdobja velja omeniti (edina?) dva: *Čas in arhitektonsko oblikovanje*⁵⁴ ter *Človek in tehnika*.⁵⁵ Žal mi ni poznan seznam strokovnih knjig in revij iz Novakove knjižnice ali kaj drugega, kar bi lahko bolj pojasnjevalo njegovo publicistično dejavnost. Vsi Plečnikovi študenti, ki so delali v Le Corbusierovem ateljeju, so v Parizu nakupili veliko strokovnih knjig in jih prinesli v domače okolje, v nadaljevanju pa pozorno spremljali Le Corbusierovo publicistično dejavnost! To bi z veliko verjetnostjo lahko trdili tudi za Novaka.

Po vrnitvi iz Pariza poleti 1938 se je Novak jeseni vpisal na THS na Dunaju. Vzrok je morda v dejstvu, da ni mogel pristopiti k opravljanju strokovnega izpita in pridobiti avtorizacije za delo pooblaščenega inženirja arhitekta, ki jo je potreboval za opravljanje dela na soboški občini in za projektiranje večjih javnih stavb. Ali pa v želji, da bi se čimbolj izpopolnil v tehničnih znanjih, posebno tistih, povezanih z armiranobetonskimi konstrukcijami, ki jih je moral spoznati v ateljeju Le Corbusiera. Če je vzrok prvo, drugo ali kaj povsem tretjega, ni znano.

Novak si je želel sprva študirati v Pragi, vendar se je zaradi bolj ugodnih pogojev študija (na THS so mu priznali več semestrov in izpitov) odločil za študij na Dunaju. To pojasni Novak dr. Šerbcu v pismu z Dunaja v Mursko Sobotu, datiranjem 28. novembra 1938.

Republika Avstrija je bila z *anschlussom* 13. marca 1938 priključena tretjemu rajhu in politične razmere v Evropi so se kmalu začele zaostrovati. Kaj vse se je dogajalo na Dunaju in kako je vplivalo na Novaka in njegov študij, ni znano. Ali je bil Novak spremljal nemško urbanistiko in dela nacističnih arhitektov, kot denimo Alberta Speera, bo ostalo uganka. 1. septembra 1939 se je uradno začela druga svetovna vojna in Novak je očitno moral pustiti študij na THS in se vrniti v domače kraje, nenazadnje je bil rezervni oficir jugoslovanske vojske. Zadnji zaznamek v njegovem indeksu THS datira z 13. januarjem 1940.

Maja 1940 je Novak naredil načrte za osnovno šolo v Murski Soboti, gradnja stavbe pa se je zaradi (začetka) druge svetovne vojne zavlekla. Aprila 1943 je naredil načrte, ki imajo napise v madžarskem jeziku, osnovno šolo pa so madžarski okupatorji preimenovali v gimnazijo. Po besedah Borovšakove so leta 1945 šolo dogradili, tako da se je leta 1948 lahko začel pouk. Z dokončano fasado leta 1950 je bila šola uradno odprta. Njena arhitektura kaže v prvih načrtih vseh pet točk Le Corbusierove arhitekture: stebri, prosti tloris in fasada, horizontalna okna in rekreacijske površine na strehi ..., a Le Corbusierovi vplivi niso tako dosledni kot pri hiši dr. Šerbca. V načrtih, povezanih z nadzidavo tretjega nadstropja, klasičnega venca sicer ni znati, vendar ga opazimo po in pri izvedbi.

Sl. 13: Potrdilo s kratkim opisom del arhitekta Franca Novaka v ateljeju in podpisom Le Corbusiera.

Vir: iz zasebne zbirke, Zagreb, preslikava v MAO, Ljubljana.

Sl. 14: Osnovna šola (oziroma kasneje Gimnazija) v Murski Soboti z dodanim tretjim nadstropjem. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Sl. 15: Modernistični biser – hišo Šerbec so v obdobju tranzicije v Murski Soboti preoblikovali do neprepoznavnosti. Vir: iz arhitekturne zbirke MAO, arhiv arhitekta Ferija Novaka.

Sklep

Slovenskih arhitektov je bilo pred drugo svetovno vojno med arhitekti iz vsega sveta, za francoskimi, švicarskimi in arhitekti iz ZDA, v ateljeju na *rue de Sevres* 35 v Parizu največ. Če slovenske arhitekto uvrstimo med jugoslovanske, so bili Jugoslovani na tretjem mestu. To je zgovoren podatek. Na tako velik odstotek slovenskih arhitektov bi morali biti resnično ponosni. Govori o jugoslovanski, slovenski in prekmurski vpetosti v sodobne moderne tokove, modernizacijo Jugoslavije, Slovenije in Prekmurja.

Danes ni dvomov glede študijskega izpopolnjevanja arhitekta Ferija Novaka v ateljeju arhitektov Le Corbusiera in Pierra Jeannereta v Parizu. To dokazujejo potrdilo s podpisom Le Corbusiera, kopija potrdila v FLC v Parizu brez podpisa, kopije Novakovih pisem iz Pariza v Mursko Soboto ter izjava Ferija Novaka v Zdravčevem članku iz leta 1957. Izpostavi velja, da je bil prekmurski arhitekt posebej znotraj skupine slovenskih arhitektov, ki so se izpopolnjevali v pariškem ateljeju »35 S«. Vanj je prišel s pomočjo pravnik dr. Vita Kraigherja, štipendista francoske vlade. Drugačen je bil zaradi družbenega položaja in okolja, iz katerega je izhajal, izobrazbe in bil je brez štipendije. Nedvomno je Novak, za razliko od drugih Plečnikovih študentov, ki so delali v ateljeju »35 S«, v tem obdobju neprimerno več gradil in imel bistveno več graditeljskih praktičnih izkušenj. Številčno majhna Murska Sobotla je dobivala že pred drugo svetovno vojno z Novakovimi stavbami vse več urbanističnih potez nove modernistične doktrine, kar jo v razvoju mest v Sloveniji uvršča v sam vrh.

O arhitektovem opusu lahko trdimo, da zrcali različne vplive in da je Novak opravil nekakšen razvojni lok znotraj moderne arhitekture. Med vplivi prepoznamo tako Behrensovega v drugem, dunajskem obdobju, ko je v Murski Soboti gradil vile za bogate meščane, Le Corbusierovega, v tretjem, pariškem obdobju, ko je v Murski Soboti postavil »hišo na kolih«, kot zadržano-modernističnega iz četrtega, dunajskega obdobja, kjer v Osnovni šoli I (kasneje Gimnaziji) v Murski Soboti prepoznamo manj dosledno uporabo Le Corbusierovih načel. Te vplive so že izpostavili številni preučevalci Novakovega življenja in dela. Nekoliko zastavljen je ostal v strokovni javnosti vpliv Novakovih v modernizem usmerjenih učiteljev na TSŠ v Ljubljani, kot so bili slikar konstruktivist Avgust Černigoj in arhitekti Herman Hus, Rado Kregar, morda tudi Dragotin Fatur, Stanko Rohrman, Miroslav Kos, Ivo Spinčič in še kdo. Skratka, ljubljanska arhitekturna scena, predvsem njen del z v modernizem usmerjenimi arhitekti, v povezavi s prekmurskim arhitektom Ferijem Novakom je tu prvič vsaj delno predstavljena in razčlenjena. Zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo povsem zanesljivo ugotoviti podrobnosti, kako sta potekali (iz) gradnja Novakovih stavb in urbanistična zasnova ter

kateri sočasni vplivi in dejavniki so bili prisotni. Zaključki, ki niso osnovani na virih, pa lahko vzbujajo nezaupanje in so začetek raznovrstnih manipulacij.

Izpostavimo še nekaj njegovih osebnih lastnosti! Novak je bil strokovno zelo razgledan, menjal je številne sredine in okolja, bil je priden, po družbeni lestvici se je vzpenjal postopoma, od zidarskega vajenca, pomočnika do mestnega arhitekta, z zavzetim delom ter s pomočjo bogatih mecenov in naprednih prijateljev. Močno je bil prepričan v vsesplošni napredek, dovozen je bil za tehnične in družbene novosti. Prvinskega čuta za družbeno pravičnost in boljše življenje vseh družbenih slojev arhitekt Feri Novak nikoli ni pozabil. Bil je tudi učljiv in prilagodljiv, kar je velikokrat rezultat okoliščin in razmisleka o njih. »Prilagodljivost je pomembna ustvarjalčeva lastnost, saj se posameznik, ki te sposobnosti nima ali jo podcenjuje, hitro znajde v enem od ekstremov, da se v okolju ali utopi ali pa se iz njega iztrga v pogubi. Je pa prilagoditev nedvomno nevarna, saj je ustvarjalec lahko obtožen oportunitizma, svetohlinstva, petolizništva in hinavščine, kajti prilagodljivost je marsikdaj na videz taka.«⁵⁶ Novak je tudi edini slovenski arhitekt med Plečnikovimi v Parizu, ki je leta 1937 zasnoval, navkljub marksistični ideološki opredelitvi, rimokatoliško cerkev v Kuzmi. Glede moderne arhitekture in sodobnega urbanizma v Prekmurju je imel arhitekt Feri Novak nedvomno prvenec, s tem pa takrat tudi monopol. Tako v predvojnem obdobju, ko je sodeloval z bogatimi naročniki, kot tudi po drugi svetovni vojni v povsem spremenjenih družbenih okoliščinah. V snovanju arhitekture in mestnega urbanizma je bil edini, bil je prepričljiv ... preprosto, dober! Čeprav je deloval v nekoliko odmaknjem okolju, se ravno ta robnost pokaže kot prednost pri uvajanju novosti. Prav zaradi pomena, ki ga ima arhitekt in njegov kakovosten opus v Prekmurju, je uničevanje in/ali nepravilno prenavljanje njegovih del nedopustno. Moderna prekmurska arhitektura 1930-ih in kasneje, ki je sinonim arhitekta Ferija Novaka, je lahko ponos in pomemben vzvod kulturno-turistične promocije Prekmurja in Slovenije.

14

15

- 51 *Repertoire des collaborateurs de Le Corbusier ayant travaillé à l'atelier 35 Rue de Sèvres ainsi qu'aux travaux à l'étranger.*, Paris: Fondation Le Corbusier. (narejeno po letu 1969, op. p.)
- 52 *L'architecture d'aujourd'hui*, 1948, str. 116.
- 53 Willy BOESIGER, Hans GIRSBERGER, *Le Corbusier 1910-65* (1. in 2. izdaja), Zürich: Les Editions d'Architecture 1967, 1987, str. 8.
- 54 N. F., Čas in arhitektonsko oblikovanje, *Mladi Prekmurec*, letnik III, 1938/39, št. 3-4, str. 104-108.
- 55 F. N., Človek in Tehnika, *Mladi Prekmurec*, letnik IV, 1940, št. 3-4, str. 43-47.
- 56 Simon LENARČIČ (ur.), *Plečnik kot se ga je spominjal njegov najljubši učenec Vinko Lenarčič*, Ješovec pri Kozjem, samozaložba 2016, str. 309.